

© *Наумкіна С.М.*

3. Дмитренко М. Політична система Україна: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції [Тексти] / М. А. Дмитренко: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ін-т оператив. діяльн. та держ. безпеки. — К.: Знання України, 2008. — 544 с.
4. Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації. — К. 2008. — 416 с.
5. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденційності розвитку. / [За заг. ред. Ф. М. Рудича]. — К.: Парламентське вид-во, 2010. — 336 с.
6. Француз А. И. Конституційно-правові основи демократичного розвитку політичної системи сучасної України (концептуальний та нормативний аналіз). К.: Логос, 2006. — 516 с.
7. Єршов О. В. Політичні партії і становлення демократії: політико-правові аспекти участі політичних партій у виборчому процесі // Держава і права: Зб. наук. Праць. Юридичні і політичні науки. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — Вип. 19. — с. 592—599.
8. Француз А. И. Конституційно-правові основи демократичного розвитку політичної системи сучасної України (концептуальний та нормативний аналіз). — К.: Логос, 2006. — 516 с.
9. Ланюк Євген. Відміна політреформи та майбутнє української партійної системи — Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4811>
10. Там само.

Наумкіна С.М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 321.7: 364.462 (477) 043.5

ТРАЕКТОРІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті розглядаються основні концепції суспільно-політичного розвитку України в контексті світового політичного процесу та траєкторія їх практичного втілення.

Ключові слова: модернізаційні процеси, демократичний транзит, традиції, патерналізм, цивілізація, політичний процес.

ТРАЕКТОРИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

В статье рассматриваются основные концепции общественно-политического развития Украины в контексте мирового политического процесса и траектория их практического воплощения.

Ключевые слова: модернизационные процессы, демократический транзит, традиция, патернализм, цивилизация, политический процесс.

TRAJECTORY OF SOCIO-POLITICAL DEVELOPMENT OF MODERN UKRAINE

Basic conceptions of social and political development of Ukraine in the context of world political process and trajectory of their practical embodiment are examined in the article.

Keywords: modernization processes, democratic transit, tradition, paternalism, civilization, political process.

Специфікою аналізу основних детермінант модернізаційних процесів українським суспільствознавством, з точки зору автора статті, слід вважати порівняно меншу зацікавленість процесом вироблення абстрактних схем політичного розвитку та більшу акцентуацію на суто національних проблемах. Приблизно з середини ХХ століття, спочатку діаспорні, а згодом і власне вітчизняні автори зосереджували свою увагу на дослідженні феномену української політичної традиції, з'ясуванні її окремих складових, аналізі регіональних інваріантів політичної поведінки українців тощо, що деякою мірою підтверджує тезу про перебування українського суспільствознавства в культурному полі європейської аналітичної традиції.

Фундатором напрямку досліджень особливостей політичної модернізації України слід вважати українсько-канадського історика та політолога І. Лисяка-Рудницького. У своїх політологічних есе він обґрунтував ідею, згідно з якою політична традиція України, попри свою переважно європейську етіологію, увібрала й значний євразійський культурний елемент завдяки більш ніж трьохсотрічному перебуванню у складі Росії. Звідси, з точки зору автора, походять багато в чому суперечливі тенденції до технічної модернізації, проявів індивідуалізму та збереження патерналістських настанов на рівні масової свідомості громадян. Визнаючи наявність регіональної специфікації української політичної культури та певної дихотомії свідомості українців за умовною опозицією «Захід – Схід», І. Лисяк-Рудницький приходить до висновку, що за своїми культурними ознаками Україна належить до цивілізаційної матриці Центрально-Східної, але не Західної Європи [1, с. 1-10].

Основні тези, сформульовані у концепції І. Лисяка – Рудницького наприкінці 1950-х років, поділяються й переважною більшістю сучасних українських дослідників. Показовими в цьому відношенні є наукові розвідки таких видатних українських політологів та політичних есеїстів, як А. Колодій, М. Михальченко, В. Фесенко, І. Курас, В. Базів тощо.

У своєму ґрунтовному дослідженні національного виміру суспільного буття сучасних українців А. Колодій звертається до проблеми репрезентації фундаментальних культурних цінностей у свідомості різних вікових, професійних та регіональних груп населення країни. Безумовним позитивом тут слід вважати звернення уваги до феномену «радянськості» як невід'ємної складової політичної культури старшої вікової групи та поступового збільшення ліберальних ціннісних детермінант серед представників молодшої та середньої вікових груп українського суспільства. Використання авторкою численних соціологічних та статистичних даних у сукупності з професійним історичним та політологічним аналізом, формує уявлення не лише про причини та наслідки виникнення цього різновиду «соціального кентавризму», але й демонструє позитивну динаміку щодо розгортання процесів модернізації на рівні свідомості громадян України [2].

М. Михальченко у своєму дослідженні оперує концептом «українська регіональна цивілізація» для підкреслення особливого характеру процесів модернізації та демократизації країни та їхньої залежності від історичного спадку української політиці. Науковець застерігає від абсолютизації соціокультурної орієнтації України на одну з домінуючих культурних матриць – «західноєвропейську» та «євразійську». Наслідком таких заходів може бути, з його точки зору, втрата самобутності суспільства та ціннісна дезорієнтація його громадян [3, с. 19-28].

В. Фесенко також підкреслює актуальність дихотомії «традиціоналізм – інновація» для вітчизняного наукового дискурсу. З його точки зору, політичний розвиток постає як процес селекції політичних традицій, які здатні виконувати інтеграційну функцію для суспільства, що змінюється. При цьому, автор застерігає від зайвого захоплення процесом «націоналізації» історії. Побічним наслідком розвінчання старих культів, зміни державних символів може стати одним з головних механізмів утвердження «нових старих» політичних традицій.

У цьому контексті певною мірою суперечливою є ствердження цитованого автора про те, що: «різка дискретність політичної історії Євразії зумовила відсутність стійких політичних традицій» [4, с. 666]. Цей постулат не зовсім узгоджується, наприклад, зі стійким відтворенням моделі імперського домінування та міжпоколінною трансмісією архетипів «героя-рятівника» і «доброго царя» в російській політичній культурі, традицією відновлення («розбудови») державності українців тощо.

Викликає значний науковий інтерес концепція інноваційного політичного розвитку Л. Тупчієнка. З його точки зору, інновації притаманні перехідним соціумам, коли відходять у минуле попередні стереотипи, формується новий апарат політики, адекватний новому стану суспільства. Автор поділяє політичні інновації на: 1). генетичні – політичні ідеї формуються у відповідь на потреби різноманітних сфер життя суспільства; 2). історичні – відображається запозичення політичних ідей з різних етапів вітчизняної і світової історії [5, с. 234].

Тема особливостей процесів української модернізації та демократизації останніми роками викликає значний інтерес вітчизняної наукової спільноти. Спільними рисами концепцій представників різних напрямків вітчизняної політології є наступні:

1. Констатація наявності тісного взаємозв'язку процесів демократизації та модернізації країни. Зокрема, О. Новакова відмічає, що такі складові процесу модернізації, як зростання динамізму політичної системи, її здатність адекватно реагувати на зміни політичних реалій, формування нової

модерністської еліти, зниження вітчужденості громадян від влади, є нічим іншим, як ознаками та змістом демократизації. Відтак, «сама демократизація політичної системи і є основним змістом її модернізації» [6, с. 82].

2. Визнання процедурного характеру демократизації України: «Політична модернізація здійснюється прогресивною елітою, яка за підтримки «знизу» і «ззовні» ліквідує старі, традиційні інститути влади, створюючи при цьому їх сучасні зміну» [7, с. 122].

3. Намагання «зняти» дихотомію «традиційність – інноваційність» під час аналізу становлення вітчизняної демократії: «Демократичне державотворення, витворення політичної нації і громадянського суспільства мають відповідати традиційним формам політичного життя і мислення східноєвропейських народів і, зокрема, народу українського, постаючи результатом історичного синтезу, а не історичного самозаперечення» [8, с. 102].

4. Критичне ставлення до результатів сучасного етапу демократизації країни. Основними об'єктами критики постають, зокрема, домінування у суспільно-політичній взаємодії неформальних інститутів, клієнтелізму, корупції. Деякі вітчизняні дослідники, такі як, наприклад В. Базів, констатують початок формування в Україні патримоніального типу панування. Характерними рисами цього політичного феномену є: «присвоєння сфери управління офіційними носіями політичної влади, зрощення публічно-політичної та приватної сфер соціуму, приватизація держави та формування феномену «влади - власності» тощо» [9, с. 37].

Проблеми інноваційного розвитку української політики знайшли своє відповідне відображення у вітчизняному законодавстві. В 1999 році постановою Верховної Ради України була затверджена «Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України», прийнято Закони України «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні». Під час парламентських слухань у Верховній Раді України та Комітеті з питань науки та освіти періодично відбуваються обговорення проблем інноваційного розвитку держави, прийнято проект Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізації них викликів [10, с. 12-15]. Проте, як це констатують самі учасники згаданих слухань, інноваційність України сьогодні досить низько оцінюється в світі. Наприклад, відомий рейтинг «Global Innovation Index» розмістив Україну, разом з Уругваєм та Гватемалою, на 79 місці, поставивши на сімдесят восьмому місці Кенію і Ботсвану.

Таким чином, незважаючи на евристичну цінність всіх концепцій модернізації, які були запропоновані представниками різних наукових напрямків, проблема співвідношення цінностей політичного традиціоналізму та інновацій в процесі демократизації залишається певною лакуною у світовому в цілому та вітчизняному, зокрема, науковому дискурсі.

Наступна концепція – концепція демократичного транзиту – знайшла багато прихильників та послідовників у світовій, а згодом і вітчизняній політичній науці та політичній практиці у 80-ті роки минулого століття у зв'язку з відомими подіями на радянському просторі та системною кризою країн соціалістичного табору.

Тому на початку демократичного транзиту (кінець 1980-х років) перед Україною, поряд із проблемами, типовими для країн Центрально-Східної Європи (мінімальна історична правосуб'єктність, неструктурованість правових інститутів тощо), постало й унікальне завдання: облаштування соціального ладу засобами наздоганяючої модернізації в межах неєвропейського культурного поля [11, с. 18]. Вирішення цього завдання визначило досить несподівану траєкторію суспільно-політичного розвитку країни, свого роду унікальне явище, коли, на перший погляд, суспільство ніби повертається до попередніх форм свого розвитку.

Системна криза СРСР (нащадка євразійської цивілізаційної матриці), поставила перед українським суспільно-політичним організмом завдання винайдення ресурсів задля компенсації тих стресів, які неминуче поставатимуть під час прискореного засвоєння культурних інваріантів західного цивілізаційного проекту. Український нативізм, неминучий у стресових умовах прискорених перетворень, цілком природно увійшов у суперечку не лише із самою логікою наздоганяючої модернізації, але і з другою складовою національної традиції – євразійською, підсиленою довготривалою реалізацією в Україні радянського антропологічного проекту. Це, в свою чергу, породило жорстку конкуренцію двох основних суб'єктів модернізації – еліти та суспільства, обумовивши значну інерційність та імітаційність соціальних процесів і феноменів періоду

транзиту [12, с. 135].

Незважаючи на те, що представники багатьох впливових міжнародних організацій вважають передчасним вести дискусію про результати демократичних перетворень в Україні внаслідок відсутності значного інтервалу переходу від авторитарного режиму до демократичного, методологія, все ж можна зробити деякі прелімінарні узагальнення.

Перш за все, слід визнати, що сама Україна у 1991 р. постала як модерністський проект, звернений у майбутнє. На думку М. Рябчука: «Саме за «програму спільного майбутнього» й голосували на референдумі 1 грудня жителі України, а не за спільне минуле, не за спільну етнічність, не за спільну мову» [13, с. 79]. Враховуючи добре відому консервативність культурних інваріантів та ментальних настанов, досить прогнозовано, значних інноваційних змін зазнала саме інституційна сфера України. Введення інститутів багатопартійності, парламентаризму, президентства, альтернативних виборів тощо, було значним кроком у напрямку просування до демократичних стандартів. Істотно знизилася популярність альтернативних політичних режимів та типів правління. Конституційна угода 1995 р. та власне Конституція України 1996 р. створили необхідні передумови для формування політичної системи перехідного типу, залишаючи елітам необхідний простір для реалізації власних амбіцій та надаючи необхідні гарантії для демократичного розвитку суспільства. Фундаментальні положення Основного Закону країни давали змогу представникам різних етнічних та релігійних груп досягати консенсусу там, де це було необхідно, знижуючи конфліктність у такому полікультурному суспільстві, як українське. Тому, не зважаючи на те, що по відношенню до перших років демократичного транзиту можна було констатувати певний паралелізм у розвитку України та Росії, зумовлений сталими культурними зв'язками та соціально-психологічними архетипами, інерцією політичного досвіду тощо, ключові політичні інституції нашої країни більшою мірою, ніж російські, відповідали моделі нації-держави.

У той же час обмежена спротивом нативістської складової вітчизняної традиції, політична модернізація призвела до інституціалізації в межах однієї системи відносно інноваційних і відверто реліктових соціальних структур, властивих різним історичним періодам, але таких, що діяли в актуальному політичному часі. Наприклад, згадана вже Конституція, уособлюючи в собі наслідки утилітарного, редукованого засвоєння світового досвіду, пропонувала суспільству слабку функціональну диференціацію владних структур поряд із успадкованими від попереднього режиму принципами державного, регіонального і муніципального управління, що суперечили формам соціальної самоорганізації українського суспільства, які склалися історично. Еклектика різнорідних елементів, закладених у фундамент конституційного устрою, з одного боку, давала змогу пролонгувати період адаптації українського соціуму до модернізаційних інновацій, проте з іншого, обумовлювала зростання трансакційних витрат в процесі узгодження позицій різних груп інтересів та тиску. Така ж сумна доля очікувала й на українську багатопартійність. Формування політичних партій в країні відбувалося не за лінією «потреби – інтереси – переконання» громадян, а задля реалізації амбіцій окремих політичних лідерів та на принципах масового клієнтелізму. Як наслідок, зберігалася стара радянська логіка безпосередньої комунікації політичної системи з суспільством, без залучення різноманітних інституційних посередників. В результаті, парламентаризм в Україні перетворився на неопатримоніальний інститут, який докорінно відрізнявся логікою свого функціонування від аналогічних структур народоправства в Західній Європі: в цілому він був репрезентантом не стільки сучасних (громадянських), скільки традиційних (кланових, корпоративних, етнічних, конфесійних, регіональних) інтересів тощо [14, с. 719]. До речі, у Верховній Раді України VI скликання немає жодної депутатської фракції, яка б була утворена політичною партією, у назві якої присутній концепт «демократія». Що ж до політичної системи в цілому, то вона і досі характеризується українськими дослідниками як така, що повільно реагує на процеси, які відбуваються в соціумі, та є недостатньо сприйнятливою до соціальних нововведень. Такими ж суперечливими є й наслідки реформування в економічній сфері. Попри сучасне визнання СОТ та ЄС ринкового характеру вітчизняної економіки, не слід забувати й про наявність системи державного протекціонізму для економічно неконкурентоспроможної олігархії, що була створена у середині 1990-х рр. та продовжує своє існування й сьогодні. Поляризація статків, жорстка соціально-майнова ієрархія, олігархізація політичних партій та широко розповсюджена корупція, що постали характерними рисами нової суспільної системи, є одночасно й проявами несамобутньої модернізації, яка однаково погано відповідає системним вимогам і сучасної західної цивілізації, і конкуруючої з нею євразійської.

З іншого боку, поява нових агентів модернізації – великого бізнесу та середнього класу, систематичні вибори в органи влади, які проводяться на принципах, наближених до конкурентних, обмежують можливість елітарних кланів монополізувати владу.

Цілком можна прийняти характеристику пострадянського режиму в Україні як конкурентного при переважанні неформальних інститутів. Враховуючи неоднорідність українського соціуму, що постає як наслідок досить суперечливого минулого, можна стверджувати, що для успішності трансформаційних перетворень важливими є не публічні декларації, а вкоріненість цінностей демократії у свідомість громадян як ознака її консолідації, при чому, як у вертикальному, так і горизонтальному вимірах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лисяк — Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // І. Лисяк — Рудницький. Історичні есе. — К.: «Основи», 1994. — Т. 1. — С. 1-10.
2. Колодій А. Національний вимір суспільного буття / Колодій А. — Львів: Астролябія, 2008. — 368 с.
3. Михальченко М. Українська регіональна цивілізація / М. Михальченко // Політичний менеджмент. — 2003. — № 1. — С. 19—28.
4. Фесенко В. В. Традиції політичні // Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка / В. В. Фесенко. — 2-е вид., доп. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — С. 665—666.
5. Тупчієнко Л. С. Іновації політичні // Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. / Л. С. Тупчієнко. — 2-е вид., доп. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — С. 234.
6. Новакова О. Авторитарна і демократична моделі політичної модернізації / О. Новакова // Політичний менеджмент. — 2006. Спеціальний випуск. — С. 82-90.
7. Юрженко Л. Соціально-політичні конструктивні зміни як умова демократичного транзиту / Л. Юрженко // Політичний менеджмент. — 2004. — № 1. — С. 119—128.
8. Беззуб'як М. Традиції та запозичення в суспільній трансформації посткомуністичних країн / М. Беззуб'як // Сучасна українська політика. Політики та політологи про неї. — К., 2007. — Вип. 10. — С. 100 — 107.
9. Базів В. Виклики 2007 року: управління кризою чи криза управління / В. Базів // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2008. — Вип. 12. — С. 33—48.
10. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. — К.: «Парламентське видавництво», 2009. — 630 с.
11. Безпятчук Ж. И. Инновационные модели макрополитического лидерства на современном этапе социальных трансформаций в Украине / Ж. И. Безпятчук // Политекс. — 2006. — № 2. — С. 18—25.
12. Ліщинська О. Протиріччя між політичною культурою української спільноти та сучасними політичними реаліями / О. Ліщинська // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2008. — Вип. 12. — С. 133—137.
13. Рябчук М. Зона відчуження: українська олігархія між Сходом і Заходом / М. Рябчук. — К.: Критика, 2004. — 224 с.
14. Фисун А. А. Постсоветские неопатримониальные режимы: специфика, особенности, типология / А. А. Фисун // Вісник ОНУ. — 2008. — Т. 13, Вип. 5. Соціологія і політичні науки. — С. 714—722.